

Värld och minne smälter samman

Det amerikanska samhällsengagemanget från sjuttioalet går igen i dagens svenska poesi. Det menar Ludvig Köhler, som iakttar hur Audre Lordes tonläge skiftar mellan det extroverta och det introverta, hur sanningsanspråk varvas med kitsch och kamp med melankoli. Poeten är lika bra på att problematisera världen som på att charma sin läsare.

[Lyssna till recensionen? Klicka på pilen!]

Sverige är så marinerat i amerikansk kultur, ändå kan avstånden till den amerikanska poesiscenen kännas rejäla. I själva verket finns ett flertal olika amerikanska poesiscener, vilka består av rätt många undervegetationer av poesi som sällan når en svensk publik, något jag insåg när jag läste Stewe Claesons fina resebok från USA, *Snön faller i Cochise county* (Norstedts, 2017).

Ändå är det väl i princip bara engelskspråkiga poeter som idag blir riktigt lästa i Sverige på originalspråk. Och man kan undra över värdet i att översätta en poet som många engelskavana svenska läsare nog ändå hellre läser i original, om de inte redan har gjort det. Kanske är det så att vi är mer provinsiella här i Sverige än vi skulle vilja erkänna och faktiskt tar till oss en utländsk poet på allvar först när den finns på svenska.

Audre Lorde är sannolikt en av de mer lästa amerikanska 1900-talpoeterna i Sverige på senare tid. Ganska ofta hör man hennes namn i olika sammanhang, kanske främst i progressiva kretsar. Lorde passar bra där, då hennes poesi ofta har lästs vid sidan av hennes engagemang för minoriteters medborgerliga rättigheter. Vad jag kan förstå har hon tidigare inte publicerats brett på svenska, vilket kompenseras av att det för närvarande tycks råda något av en Audre Lorde-hajp i Sverige: förutom att Ellerströms nu ger ut två volymer på samma gång så ger även Modernista ut *Härskarens verktyg kommer aldrig att montera ned härskarens hus* nästa år, vilken samlar tre av Lordes mest kända essäer under denna numera bevingade titel, vilken sägs vara programmatisk för Lordes skrivande, som tematiskt ofta kretsar kring

ämnena som rasifiering, våld, lesbisk kärlek, kvinnokamp, makt och rättvisa. Men ofta finns det också något mystiskt i dikterna, en längtan efter andra världar och verkligheter. I den bildvärld som framträder i Lordes dikter är det ingen motsättning. Det är rentav en förutsättning. Hos Lorde tycks revolutionen alltid bo granne med mystiken. Följande rader, från dikten "En kvinna talar" i *Den svarta enhörningen* från 1978 skulle kunna vara en sorts sammanfattning av hennes skrivande och temperament:

**Jag har varit kvinna
länge nu
se upp för mitt leende
Jag är förrädisk av gammal magi
och dagens nya raseri
med alla era vidsträckta framtider
som ett löfte
Jag är
kvinna
och inte vit.**

Diktsamlingen *Den svarta enhörningen* ger mycket valuta för pengarna. Dikterna flödar av betydelser och bilder, världshändelser och personliga minnen. Lorde refererar ofta till något hon läst i tidningen eller sett på teve, och att läsa Audre Lorde är ibland som att bläddra igenom en tidning, där man hittar små notiser i dikterna som man fastnar för. Man hittar både extroverta kampdikter, mer introspektiva reflektioner och ganska många dikter som skapar något slags dialog med olika personer som poeten har mött. I efterordet läser jag att Lorde skrev dikterna under en period av sjukdom i mitten av 1970-talet, och nog finns det något febrigt över många av raderna, som får en att tänka på den sjuka Edith Södergrans inre visioner. Poesin blir ett slags livgivande elixir som poeten använder för att frigöra sig från sin sjukdom. Lorde var ju till skillnad från Södergran en människa som verkligen levde i världen och som engagerade sig i kampen för afroamerikaners och andra minoriteters rättigheter och för henne handlade nog tillfrisknandet också om att bota ett ofriskt samhälle. En poet som jag gissar har blivit inspirerad av Lordes upprorsromantik är Athena Farrokhzad, som också är den som har översatt de båda diktsamlingarna. På något sätt märks det i materialet att det är gjort med kanske mer respektfull lust än kreativ noggrannhet, men också att vissa ord och begrepp kanske har blivit lite onödigt hovsamt översatta: *The Big Apple* är ju inte riktigt "Det Stora Äpplet". Att läsa Audre Lorde genom Athena Farrokhzad blir stundtals som att läsa om Lorde i möte med den svenska poesiscenen av idag, där Farrokhzad är en central röst.

Jag upplever att det funkar bättre för de dikter som kanske mer drivs av ett visst ärende snarare än ett fritt experimenterande. Ett exempel på en sådan dikt hittar vi i *Den svarta enhörningen*, den mörkt hoppande kampdikten "Till Assata", skriven till den då fängslade aktivisten Assata Shakur (som dömdes för inblandning i en

skottlossning men lyckades rymma 1979 och än idag befinner sig på okänd ort, antagligen Kuba):

**Jag drömmer om din frihet
som min seger
och seger för alla mörka kvinnor
som föregår tystnadens fåfånga
som gråter och strider
ibland mot oss själva
i varandra
snarare än mot våra fiender
falskheter
Assata min syster krigare
Jeanne d'Arc och Yaa Asantewa
omfamnar varandra
längst in i din cell.**

Yaa Asantewa var en så kallad drottningmoder i det gamla Ashantiriket i dagens Ghana och en av ledarna för ett av de sista upproren mot den brittiska kolonialmakten i början av 1900-talet, innan briter satte punkt för det tvåhundraåriga Ashantiriket. Audre Lorde gjorde resor till Afrika där hon hämtade inspiration från matriarkala religiösa auktoriteter från olika trossystem. I en dikt besöker Lorde vattengudinnan Yemaya, mor till de övriga fjorton gudarna i yorubafolkets religion, vilken lär ha migrerat under den transatlantiska slavhandeln och som har lämnat spår i nyare andliga rörelser som Santería, Umbanda och Candomblé. Det är ett fascinerande källmaterial som ändå tenderar att bli lite väl kitschigt i Lordes dikter, kanske på grund av dikternas i övrigt så starka sanningsanspråk och för att dessa motiv dyker upp så hastigt för att sedan försvinna igen. Det är bra att bägge böckerna har ett appendix med förklaringar av några begrepp och namn, men listan hade absolut kunnat vara längre. Flera av namnen och begreppen (även samtida händelser under 70- och 80-talen) talar nog många svenska läsare av idag över huvudet.

I *Våra döda bakom oss* från 1986 är det som att Lorde har blivit lite säkrare och tryggare i sitt material från de afrikanska religionerna, användningen av källorna känns mindre krystad, som i den enkla men fina lärodikten "Trä har ingen mun":

**När en mask går sönder i Benin
måste dansaren snabbt
offra
som om en släkting dött.**

**Masken kan inte tala
dansarens tårar**

är tårar från en gråtande ande.

**Bruna gryn stumma
som en förlorad detalj
Thoth
vishetens gudinna
förklädd
till babian.**

När man läser Lorde i original märker man att orden ofta rör sig in i varandra, det är en poet som är väl förtrogen med den amerikanska fäblessen för metaforer. De svenska tolkningarna lyckas mer eller mindre bra med att föra över den här dubbelheten, särskilt när dikterna blir lite friare i sin association och sitt berättande, exempelvis den lätt beatdoftande ”Till poeten som råkar vara svart och den svarta poeten som råkar vara kvinna” i *Våra döda bakom oss*:

**Jag föddes i Svarthetens innanmäte
ur min mors särskilda lår
hennes vatten gick över blåblommig linoleum
och blev till slask i Harlems kyla
klockan tio en fullmånenatt
vred sig mitt huvud som en klocka
”Du var så mörk”, sa min mor
”Jag trodde att du var en pojke.”**

I original heter det ”I was born in the gut of Blackness”, men i Farrokhzads översättning är det som att tonen förändras lite när vi får det mer kliniskt klingande ”innanmäte” istället för ”gut”. Det slangbetonat nonchalanta ”gut” är svåröversatt och originalets dubbla bild av att hon föds ur svarthetens mage och sin moder på samma gång går lite förlorad här. Den svenska tolkningen missar också två andra viktiga betydelser här, att det hela sker inte bara på ett linoleumgolvs, utan i ett kök på ett linoleumgolvs, och att det inte bara blir slask av fostervattnet, utan *slush* (en sorts färgglad amerikansk isglassdryck). Kanske hade dikten blivit närmare originalet om slushen blev isglass, istället för det gråmulna ”slask”. Eller kanske hade man bara kunnat låta slush stå kvar.

Detta visar på översättarens grannliga uppgift med att överföra Lorde till en svensk språkdräkt. Det är inte det lättaste att följa med i Lordes eklektiska mix av kaxig 70-talssnärlighet, sakralt mässande och ett vilt associerande som sträcker sig över världsdelar, kulturer och stämninglägen. Kanske är det också därför det har dröjt innan Lorde kom på svenska – det är helt enkelt svårt att göra hennes bilder och språk rättvisa. Jag vet inte ens om den legendariske slangöversättaren Einar Heckscher hade lyckats med uppgiften särskilt tillfredsställande. Både *Den svarta enhörningen* och *Våra döda bakom oss* tycks sprungna ur turbulenta år i amerikansk

inrikespolitik. Det är förstås en viktig pusselbit för förståelsen av dikterna. Men i turbulensen finns samtidigt en underlig glädje, en frigjordhet eller snarare lekfullhet. Och när vissa av de idiomatiska uttrycken faller bort, blir dikterna lite mer sorgsna än vad de är i sin ursprungliga form.

Men flera av dikterna är just ganska sorgliga och på något vis inåtvända, med ett bildspråk som både är lågmält men ändå fyllt av underliga detaljer. Där tycker jag att Farrokhzads något försiktiga tolkningar kommer till sin rätt bättre, som i den surrealistiskt melankoliska ”Berlin är hårt mot färgade flickor” från *Våra döda bakom oss*:

**Kanske går en främmande kvinna
ner från hörnet
in i mitt sovrum
getingbon bakom hennes ögon
hon äter en halvmogen banan
med bruna ödleformade fläckar
måsar i håret**

Man skulle kunna kalla *Den svarta enhörningen* och *Våra döda bakom oss* ganska ojämnt diktsamlingar, men istället för att använda ett sådant värderande ord kunde man också kalla dem rastlösa. Det finns ofta något jagat över texterna, en känsla av att inte riktigt höra hemma. Som barn till invandrare från Karibien som migrerat till Harlem i New York var Lorde något av en minoritet i minoriteten och blev kanske aldrig riktigt hemma någonstans.

Läser man dikterna biografiskt så verkade Audre Lorde trivas bäst på väg någonstans, kanske på en konferens med många deltagare, där man kunde upphäva det egna livets lunk under ett kort möte med en helt främmande människa i vimlet. Det är svårt att inte charmas av Lorde när hon är på en bankett i Centralasien och möter en kvinna som tycks vara en inkarnation av igbofolkets högsta andliga gudom, i dikten ”Politiska relationer” i *Våra döda bakom oss*:

**På ett hotell i Tasjkent
sög den lettiska delegaten från Riga
på sina fiskben
när en Chukwukvinna med händer lika heta som mina
smekte mitt ben under middagsbordet
hennes sneda ögon var mörka som sälpåls
vi kunde inte varandras språk.**

Visst märker man vilket oerhört inflytande Audre Lorde måste ha haft på flera av de mest lästa och diskuterade diktsamlingarna i Sverige på senare år. Det handlar om en socialt medveten dikt, som ofta har något ganska melankoliskt över sig. Det är en

melankoli som tycks gå att härleda till samhällets orättvisor och olägenheter, och inte från någon mer ogripbar *Weltschmerz*. Dikterna är en klagosång över tillståndet i världen. Istället för att kanske kollra bort läsaren eller förfrämliga tillvaron, förväntas poesin agera budbärare av dystra nyheter. Som läsare vill man slå ner huvudet och mest nicka instämmande. Man vill inte säga fel ord tillbaka. Kanske skulle dikten då dra sig undan och inte tala till en längre. Det gör dikterna lite slutna, men gissningsvis kan ändå många känna sig välkomna i dessa mörka rader. Till stor del är det mörker som Lorde beskriver sådant som pågår hela tiden, tyvärr i ganska oförändrad takt sedan 70- och 80-talen.

Audre Lorde var en människa som ständigt levde med världsnyheterna och det politiska engagemanget i sin vardag och skrev dikter om vad hon såg och upplevde runtomkring sig. Även om hon kanske redan har många proselyter i Sverige, känns det spännande att denna originella poet nu finns ordentligt representerad på svenska, då det säkerligen kommer att leda till nya perspektiv på poesins möjligheter att både skildra och inter文enera i omvärlden, dels som ett vittnesbörd om vad som sker här och nu men också som en möjlighet att hämta inspiration av forna tiders gudar och traditioner och söka visioner av den tid som ännu inte är.

Audre Lorde

Den svarta enhörningen

Våra döda bakom oss

Översättning: Athena Farrokhzad

Ellerströms, 2022